

УДК 351.745.7:343.343.6

Черняк А. М. – кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри правосуддя Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка, м. Київ

Поняття та зміст запобігання оперативними підрозділами злочинам у сфері міжнародного студентського обміну

Проаналізовано наукові підходи щодо визначення поняття «запобігання злочинам оперативними підрозділами». Окреслено види злочинів, що вчиняють у сфері міжнародного обміну студентами. Сформульовано поняття та визначено зміст запобігання оперативними підрозділами злочинам у сфері міжнародного студентського обміну.

Ключові слова: оперативні підрозділи, злочини у сфері міжнародного студентського обміну, запобігання злочинам.

Одним із важливих чинників створення позитивного міжнародного іміджу України, зміцнення дружніх і ділових відносин з іншими державами, її успішної інтеграції в світове співтовариство є міжнародний студентський обмін. Однак останніми роками такий обмін все частіше використовують представники кримінального світу для реалізації злочинних цілей. Тому оперативні підрозділи правоохоронних органів України мають активно запобігати злочинам у сфері міжнародного студентського обміну, виявляти, розслідувати та припиняти зазначені кримінальні правопорушення. Причому пріоритет має бути надано саме запобіганню, оскільки краще попередити вчинення злочину ніж розслідувати його та ліквідувати негативні наслідки. На жаль, сучасний стан правового й організаційно-тактичного забезпечення запобігання цьому виду кримінальних правопорушень не відповідає актуальним вимогам протидії злочинності.

Основними причинами цього є відсутність належного теоретичного забезпечення, наявність прогалин у чинному

законодавстві та відомчих правових актах, які регулюють превентивну діяльність відповідних оперативних підрозділів.

Проблеми діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України із запобігання злочинам досліджували О. М. Бандурка, В. І. Василичук, В. О. Глушков, М. Л. Грібов, О. М. Джужа, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, В. П. Захаров, А. М. Кислий, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, О. Є. Користін, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, М. В. Стащак, Л. Д. Удалова, Р. А. Халілев, С. С. Чернявський, В. В. Шендрик та ін. Проте в науковому світі немає єдності в підходах щодо визначення ключових понять, пов'язаних з превентивною діяльністю оперативних підрозділів. Це заважає окреслити організаційні й тактичні засади та систему конкретних заходів запобігання оперативними підрозділами конкретним категоріям злочинів.

Метою пропонованої увазі статті є формулювання поняття та визначення змісту запобігання оперативними підрозділами злочинам у сфері міжнародного студентського обміну.

На сьогодні в науці немає єдиного підходу щодо співвідношення змісту запобігання злочинам (злочинності), та їх профілактики. Досить часто ці поняття вживають як синоніми. Проте інколи обґрунтовують положення щодо охоплення змісту одного з цих понять іншими, а також їх розмежування відповідно до стадій діяльності, що передують вчиненню кримінального правопорушення.

Так, В. Д. Пчолкін дослідив значний масив наукової літератури з кримінології, оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу і дійшов висновку, що частина науковців вважає родовим поняттям «попередження злочинності», а інші трактують профілактику та попередження злочинності як синоніми і змістовно їх не розділяють. Науковець акцентував, що в літературі також побутує думка, що необхідно розрізняти профілактику (виявлення й усунення причин та умов злочинів), попередження (встановлення осіб, які намагаються вчинити злочин, та застосування до них певних заходів із метою недопущення реалізації протиправних замислів) і припинення злочинів (виявлення осіб, які готуються до вчинення злочинів, ужиття до них заходів із метою недопущення переростання підготовки в замах та закінчений злочин) [1, с. 15].

Окрім цього, зазначені науковці окремі стадії називають по-різному. Так, професори Д. Й. Никифорчук та В. І. Василенчук за рівнем сформованості причин і умов злочинної поведінки та пов'язаним із ними моментом її реалізації в попередженні злочину розрізняють: профілактику, яку здійснюють до формування злочинного умислу; запобігання – заходи, до яких вдаються після формування злочинного умислу до початку вчинення злочину; припинення злочину – запобіжні заходи, що здійснюють після початку кримінально караних дій [2, с. 185]. Описаний підхід було використано у процесі розроблення питань оперативної профілактики нелегальної міграції в міжнародному студентському обміні України [3, с. 56]. Також його досі застосовують представники теорії оперативно-розшукової діяльності (інколи з перестановкою термінів, що окреслюють усю превентивну діяльність загалом, а також її окремі стадії).

На нашу думку, використання як критерію розмежування цих стадій «формування злочинного умислу» є виправданим. Однак не існує засобів для встановлення моменту формування такого умислу, оскільки він зумовлений лише внутрішніми психічними процесами людини. Тільки в тому разі, якщо особа під час спілкування з представниками власного соціального оточення виголошує наміри щодо вчинення злочину (або виказує такі наміри власними діями), то це можна встановити шляхом використання оперативно-розшукових дій. Однак у цьому випадку злочинний умисел вже буде сформовано. Тобто за наведеною класифікацією стадія профілактики не має моменту початку (здійснюється постійно) та закінчується тоді, коли правоохоронним органам стало відомо про злочинні наміри особи. У цей момент має розпочинатися стадія запобігання. Однак, якщо інформація про злочинні наміри особи (наявність сформованого злочинного умислу) до правоохоронних органів не надійшла, то статус превентивних заходів залишиться не визначеним.

Сумнівним також є те, чи можна вважати превентивною (попереджувальною) діяльність з припинення злочину. Термін «припинення» свідчить про те, що злочин вже триває. Навіть на стадіях підготовки (ст. 14 Кримінального кодексу (КК) України) чи замаху (ст. 15 КК України) цей злочин передбачено в зазначеному Кодексі як суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ст. 11 КК України). Іншими словами, якщо реалізацію злочинного умислу вже розпочато, то або заходи з його попередження,

профілактики (запобігання йому) були неієвними, або йдеться про контроль за вчиненням злочину, відповідно до положень ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України.

Професори О. М. Бандурка й О. М. Литвинов визначають попередження злочинності як здійснення спеціальними суб'єктами передбачених законом заходів для недопущення розвитку злочинного наміру на попередніх стадіях вчинення злочину, виявлення ознак учинених злочинів, встановлення осіб, які їх учинили, притягнення їх до відповідальності, відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян, а також відшкодування збитків [4, с. 45]. На нашу думку, виявлення ознак уже вчинених злочинів, установлення осіб, які їх учинили та притягнення цих осіб до відповідальності не можна зарахувати до запобіжних (профілактичних, попереджувальних) заходів. До таких заходів може належати використання інформації про ефективну діяльність оперативних підрозділів та органів досудового розслідування з метою впливу на поведінку осіб, які замислили або можуть замислити вчинення злочину. Це стосується попередження вчинення злочинів шляхом опублікування обвинувального вироку суду [5], адже йому передус ефективна робота слідчого, прокурора й оперативних підрозділів.

Разом із наслідкуванням найменування стадій превентивної діяльності щодо вчинення злочинів в останніх наукових дослідженнях наявна також тенденція до вживання їх в одному й тому самому значенні: як діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів (або не допускає їх вчинення) [6–12].

У цьому контексті ми цілком підтримуємо позицію В. Д. Пчолкіна, який стверджує, що більш загальне упереджувальне значення, яке виявляється незалежно від стадії недопущення та перешкодження вчиненню злочинів, мають терміни «попередження» та «запобігання», що є синонімами [1, с. 16]. Цікавою постає думка А. П. Закалюка, який сформулював найбільш лаконічне визначення запобігання злочинності (у буквальному розумінні – це діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів) [13, с. 318]. Показовим є те, що майже аналогічне визначення В. П. Кушпіт надає оперативно-розшуковій профілактиці, яку вважає окремим видом профілактики кримінальних правопорушень, що має на меті недопущення вчинення злочинів [14].

Окрім цього, досі актуальною є тенденція, виявлена В. Д. Пчолкіним ще у 2010 році: у законодавчій практиці вживають термін «запобігання» стосовно злочинності та злочинних проявів. У Основному Законі (ст. 34) та законах України, прийнятих останніми роками, діяльність щодо недопущення злочинів визначають як «запобігання» [1, с. 16].

Законодавця наслідує також більшість науковців, що є цілком виправданим, оскільки в українській мові слово «попередження» вживають у декількох значеннях (наперед зроблене повідомлення про що-небудь; застереження проти чого-небудь; наказ, вказівка зробити що-небудь; погроза; один із видів стягнення), які прямо не вказують на діяльність із недопущення злочинів, перешкоджання їх вчиненню. Лише одне зі значень відповідає необхідному смисловому контексту – запобігання вияву чого-небудь небажаного. Водночас у будь-якому словнику української мови першим значенням слова «запобігати» вказано «не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане». Решту значень наводять як такі, що зустрічаються рідко.

Відповідно до викладеного, вважаємо доцільним для тлумачення всієї превентивної діяльності щодо вчинення злочинів використовувати терміни «запобігання злочинам», «запобігання злочинності».

До змісту запобігання злочинам науковці досить часто зараховують діяльність з їх виявлення [4, с. 45]. Однак, як і у випадку з припиненням злочину, його виявлення не може належати до категорії запобіжних (попереджувальних, превентивних) заходів, адже цей процес передбачає, що вчинення злочину вже відбувалося (нехай у формі підготовки і замаху), але про це до певного часу не було відомо правоохоронним органам. Так, якщо виявлено труп невстановленої особи з явними ознаками насильницької смерті, то її вбивство не можна вважати попередженням. Якщо виявлено факти розповсюдження наркотичних засобів іноземними студентами, то злочин передбачений ст. 307 КК України вже вчинено, і подальші дії можуть полягати лише в його розслідуванні та/або запобіганні продовженню злочинної діяльності його суб'єктами.

Зміст оперативно-розшукового запобігання злочинам має передбачати певні дії, однак законодавець їх не визначає.

Аналіз практики діяльності оперативних підрозділів свідчить, що серед таких дій є передусім вплив на потенційних суб'єктів вчинення злочинів, який можуть чинити за рахунок поширення певної інформації та фізичної присутності оперативних працівників у конкретних місцях. Окрім цього, запобігання злочинам здійснюють шляхом інформування потенційних потерпілих про можливі загрози.

Окреслені вище міркування щодо сутності та термінології превентивної діяльності оперативних підрозділів варто взяти за основу визначення запобігання злочинам у сфері міжнародного студентського обміну.

Здійснені нами дослідження засвідчили, що основним видом злочинів у сфері міжнародного студентського обміну є нелегальна міграція у формі незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Ці злочини, здебільшого, учиняють в поєднанні з іншими, які можна класифікувати за двома категоріями: ті, що необхідні для безперешкодного вчинення нелегальної міграції (одержання неправомірної вигоди службовою особою, підроблення документів, печаток, штампів, використання підроблених документів тощо); ті, заради вчинення яких здійснюють нелегальну міграцію. Останні можна диференціювати на такі, що вчиняють з метою отримання матеріальної користі, тобто корисливі, а також такі, що не приносять матеріальної вигоди суб'єктам їх вчинення (за винятком одержання грошової винагороди організаторами та безпосередніми виконавцями від замовників).

До корисливих злочинів, заради яких вчиняють незаконне переправлення осіб через державний кордон, належать протиправні діяння у сфері господарської діяльності (зокрема, контрабанда, ввезення в Україну та збут підроблених грошей, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом тощо), наркозлочини (контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, використання коштів, здобутих від незаконного обігу цих засобів, їх незаконне виробництво та збут тощо) торгівля людьми, шахрайство тощо.

Серед некорисливих злочинів, заради подальшого вчинення яких здійснюють нелегальну міграцію, потрібно виокремити шпигунство, диверсію, організацію групових порушень громадського порядку та масових заворушень, а також кримінальні порушення, пов'язані з тероризмом. З-поміж останніх

потрібно назвати терористичний акт, втягнення до терористичного акту, створення терористичної групи чи організації.

Отже, запобігання злочинам у сфері міжнародного студентського обміну – це діяльність, спрямована на перешкоджання формуванню задуму вчинення таких злочинів та/або не допущення його втілення, навіть у формі підготовки або замаху на вчинення.

Запобігання оперативними підрозділами злочинам у сфері міжнародного студентського обміну передбачає виконання таких дій:

1) періодична присутність на відповідних заходах (офіційні та неофіційні збори іноземних студентів; наради керівного складу вишів, де вони навчаються; заходи за участі організаторів навчання громадян України за кордоном тощо); відвідування місць, де перебувають потенційні суб'єкти злочинів у сфері міжнародного студентського обміну (пункти перетину державного кордону, місця компактного проживання іноземних студентів, юридичні та фактичні адреси підприємств, які організовують навчання українців за кордоном);

2) інформування посадових осіб Державної прикордонної служби, Державної міграційної служби та Національної поліції України, вищих навчальних закладів про можливі наслідки зловживання владою або службовим становищем щодо іноземних студентів та абітурієнтів;

3) інформування іноземних студентів та абітурієнтів про наслідки порушення ними норм КК України;

4) інформування громадськості про схеми використання міжнародного студентського обміну для вчинення шахрайства, торгівлі людьми, перевезення та поширення наркотичних засобів;

5) надання всім зазначеним категоріям інформації про обвинувальні вироки суду в кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених у сфері міжнародного студентського обміну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам / В. Д. Пчолкін // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.). – Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 15–17.

2. Оперативно-розшукова діяльність : [навч. посіб.] / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук та ін. ; [за ред. О. М. Джужі]. – Київ : Правова єдність, 2009. – 310 с.

3. Черняк А. М. Оперативна профілактика нелегальної міграції у міжнародному студентському обміні України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Черняк Андрій Миколайович. – Київ, 261 с.

4. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Харків : ХНУВС, 2011. – 308 с.

5. Горбачова І. М. Попередження скоєння злочинів шляхом опублікування вироку / І. М. Горбачова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – Вип. 6–2 (2). – С. 78–81. – (Серія «Юриспруденція»).

6. Білецький А. В. Досвід участі громадськості у заходах щодо запобігання корупційній злочинності в Україні / А. В. Білецький // Проблеми законності. – 2017. – Вип. 136. – С. 225–235.

7. Бусол О. Ю. Теорія розбитих вікон як новий шлях до профілактики злочинності патрульною поліцією / О. Ю. Бусол // Юридична наука. – 2017. – № 6. – С. 88–96.

8. Джужа А. О. Використання результатів віктимологічних досліджень у запобіганні злочинам / А. О. Джужа // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2017. – № 1. – С. 172–181.

9. Мирошниченко А. К. Спеціально-кримінологічні заходи та запобігання злочинам, вчиненим з помсти працівникам суду і правоохоронних органів / А. К. Мирошниченко // Юридична наука. – 2017. – № 3. – С. 21–27.

10. Тичина Д. М. Удосконалення діяльності прокуратури в державному механізмі запобігання злочинам в Україні / Д. М. Тичина // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2017. – № 1. – С. 88–98.

11. Хоменко В. П. Запобігання злочинам у фіскальній сфері як складова забезпечення фінансової безпеки держави / В. П. Хоменко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2017. – № 2. – С. 37–47.

12. Шеремет О. С. Залучення місцевих громад та їх взаємодія з правоохоронними органами щодо запобігання

злочинам / О. С. Шеремет // Юридична наука. – 2017. – № 4. – С. 83–89

13. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – Київ : Ін Юре. – 2007. – 424 с.

14. Кушпін В. П. Оперативно-розшукова профілактика у системі протидії злочинам в Україні / В. П. Кушпін // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2015. – № 825. – С. 327–331. – (Серія «Юридичні науки»).

REFERENCES

1. Pcholkin, V.D. (2010). Poniattia ta rol operatyvno-rozshukovoi profilaktyky u zapobihanni zlochynam [The concept and role of operational intelligence prevention in crime prevention]. *Poperedzhennia zlochyniv subiektamy operatyvno-rozshukovoi diialnosti, Prevention of crimes by the subjects of operational and investigative activity: Proceedings of the Scientific and Practical Conference*, (pp. 15-17). Kharkiv: Khar. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
2. Moiseiev, Ye.M., Dzhuzha, O.M., & Nykyforchuk, D.Y. (et al.). (2009). *Operatyvno-rozshukova diialnist [Operational-search activity]*. O.M. Dzhuzha (Ed.). Kyiv: Pravova iednist [in Ukrainian].
3. Cherniak, A.M. Operatyvna profilaktyka nelegalnoi mihratsii u mizhnarodnomu studentskomu obmini Ukrainy [Operational prevention of illegal migration in international student exchange Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Bandurka, O.M., & Lytvynov, O.M. (2011). *Protydiia zlochynnosti ta profilaktyka zlochyniv [Countering Crime and Crime Prevention]*. Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].
5. Horbachova, I.M. (2013). Poperedzhennia skoiennia zlochyniv shliakhom opublikuvannia vyroku [Prevention of crimes by publishing a verdict]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 6-2(2), 78-81 [in Ukrainian].
6. Biletskyi, A.V. (2017). Dosvid uchasti hromadskosti u zakhodakh shchodo zapobihannia koruptsiinii zlochynnosti v Ukraini [The Experience of Public Participation in Measures to Prevent Corruption in Ukraine]. *Problemy zakonnosti Problems of Legality*, 136, 225-235 [in Ukrainian].
7. Busol, O.Yu. (2017). Teoriia rozbytykh vikon yak novyi shliakh do profilaktyky zlochynnosti patrolnoi politsiiei [The theory of broken windows as a new way to prevent crime by patrol police]. *Yurydychna nauka, Legal science*, 6, 88-96 [in Ukrainian].
8. Dzhuzha, A.O. (2017). Vykorystannia rezultativ viktymologichnykh doslidzhen u zapobihanni zlochynam [Using the Results of Victimological Research in the Prevention of Crime]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 172-181 [in Ukrainian].

9. Myroshnychenko, A.K. (2017). Spetsialno-kryminolohichni zakhody ta zapobihannia zlochynam, vchynenym z pomsty pratsivnykam sudu i pravookhoronnykh orhaniv [Special Criminological Measures and Prevention of Crimes Caused by Revenge for Court Workers and Law Enforcement Officials]. *Yurydychna nauka, Legal Science*, 3, 21-27 [in Ukrainian].

10. Tychyna, D.M. (2017). Udoskonalennia diialnosti prokuratury v derzhavnomu mekhanizmi zapobihannia zlochynam v Ukraini [Improvement of the Prosecutor's Office in the State Mechanism for Crime Prevention in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 88-98 [in Ukrainian].

11. Khomenko, V.P. (2017). Zapobihannia zlochynam u fiskalnii sferi yak skladova zabezpechennia finansovoi bezpeky derzhavy [Prevention of crimes in the fiscal sphere as a component of ensuring the financial security of the state]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 37-47 [in Ukrainian].

12. Sheremet, O.S. (2017). Zaluchennia mistsevykh hromad ta ikh vzaiemodiia z pravookhoronnymy orhanamy shchodo zapobihannia zlochynam [Involvement of local communities and their interaction with law enforcement agencies on crime prevention]. *Yurydychna nauka, Legal Science*, 4, 83-89 [in Ukrainian].

13. Zakaliuk, A.P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [The course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]*. (Vols. 1-3). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

14. Kushpit, V.P. Operativno-rozshukova profilaktyka u systemi protydii zlochynam v Ukraini [Operational Investigative Prevention in the Crime Resistance System in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnika, Bulletin of the National University Lviv Polytechnic* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 26.07.2017
